

Landskap: Dalarna Upptecknare: Birgitta Ljungdahl, Lund
 Härad: Folkare Berättare: Marja Klinge, Leksand
 Socken: Grytnäs Berättarens yrke: fru
 Uppteckningsår: 1964 Född år 1887 i Grytnäs

Biografiska uppgifter. s. 1.

Julkappar och jultomte
m. m. om julen. s. 2 - 9

Bröllop och bröllopseder. s. 10 - 19.

Majstång m. m. s. 20, 25 - 26.

Fäbodsliv. s. 21 - 24.

Husförhöv. s. 24

"Huckel-välling." s. 24 - 25.

Ogift kvinna, som väntade barn
fick ej vigas i kyrkan. s. 26.

Lu F 48

" 52

" 46

Min mor var född i Hagau,
men flyttade sedan hit till Leksands
trakter i och med vårt gifte. Hon
var i hela sitt liv verksam som
charfö, och önskade aldrig bli
lantbrukare, även om hon var
villig att skulle ägna sig åt det.

Min far, född 1849, var däremot
lantbrukare, och min mor blev vid
giftet med honom mera än en
stor gård i Grytnäs, där jag sedan
föddes och växte upp. Min mor var
född år 1852.

Både min make och min
båda föräldrar är döda, sedan flera år
tillbaka. Jag har det fortfarande tämligen
bra, ekonomiskt sett, då min make
så småningom blev en rätt välbä-

gick man och lämnade en anseelig
förmögenhet efter sig åt mig.

Julklappar och Jultomte

L. U. F. 48

Någon jultomte förekom ej
i min barndom. Istället brukade
far läsa högt ur kalendern vid
jul om tomtar och troll. Berättel-
serna om dessa väsen skulle va-
ra varningar till oss barn att icke
gitta oss med "sligt uttryck". När or-
det tomta nämndes var det mest
i skrämvelsyfte från de vuxnas sida.
Doch var det viktigt släpja för goda
och onda tomtar. Mest verkade det
vara finnas onda sådana. Göt sattes

aldrig ut åt någon laute heller. I
andra gårdar gjorde man det clä-
mat, och det byckte vi systrar var
underligt. Jag hade som barn en
våg föreställning om att lauten
skulle vara iöfklädd (den goda
lauten, i alla fall)

Första gången jag upplev-
de en "riktig laute", i verkligheten,
var på en skolfest år 1910.

Julkappar hade jag i kon-
takt med först vid 10 års ålder.
Jag tror det var en nyhet som in-
fördes från staden till landet. Ibland
kallades det julgäva, istället för
klapp. De var alltid inslagna, mest
i enkelt brunt omslagspapper. Rim

skrevs aldrig ntavla på juleboken. Inne i mest
den heller, ^{julestas}.

Julboken har jag fått mig
kann vid schelskiftet. Det var en
spännande och rolig nyhet tyckte
man.

Julgran har ju varit så
länge jag kan minnas. Min mor
vet jag hade jultisk i inne jul-
gran i sitt hem, liksom det var
jag det var med för. Men genera-
tionen före den hade aldrig
alltid julgran i hemmet. - Jul-
stänger eller kävar för smörgå-
lång juletid sattes i de flesta
hem npps, antingen på gäldsla-
nen eller vid ett fönster. Vi gjorde
det vid jul både i mitt barndom

hem och i mitt nästa hem som gift.
Man gjorde det för att glädja djuren — vid den tiden för året skulle man ju vara särdeles snäll, både mot människor och djur! Det kunde också vara sig sådana uttryck som att ge djuren lite extra foder i stall och ladugård, varvid man helst borde "offra" någon tilligt dyr och fin mat från det egna bordet. Det sades också att "offret" borde vara stort och leost. Sannit, så att det riktigt kärades och fästade för ju givaren att skänka det. På många fattigare gårdar kunde det ibland s.o.m. hända att djuren fick bättre och rikligare föda än ägarna själva.

Vid julen skulle man äta bästa
tänkbara mat och det skulle vara
riktigt av alla sorter. Följden blev
från de större gårdarna att där van-
kades enorma mängder mat, ty
det var en slags prestigsak att
visa upp med huset förmådde i
mat- och- dyck-väg. Därför in-
man sjöden julefton bakades, slak-
tades, sylbades, skerades och feja-
des det väldeliga. Alla i huset
skulle hjälpa till. Vår husmor
med sjuvaktare skulle se till
att alla föräldrar var fyllda inför den
stundande julen.

Vad jag framför allt minns
att vi brukade äta under julen var
de s.k. "nisse-bullarna". I deras deg

ingick bl a. mest och massor av socher. Av rägsilt bakade julkäcks, som brukade bäras på hög uille på bordet, och ärest på högen truvade "13-dagsstjärnan". Detta bröd fick aldrig ätas utan var endast till beskådande för familjen, s.k. "Skålebröd". Ett bröd som vi däremot var tillåtna äta till jul var ästbrödet, som uppskattades mycket, eftersom det var så gott.

Bland de varor, som både före kom vid jul och andra dagar på året, ~~och~~ och som köptes (i handelsboden) hörde salt stömming, sill, socher, salt och kaffe. Det fina saltet maldes hemma efter det att det köpts grovt i affären. Kaffet maldes också hemma med handkvarn. - På julafton åt hela fa-

miljö, och även ljänskefullhet, tillsam-
mans vid det festligt dukade bor-
det. Efter måltiden lästes det högt
ur Bibeln av far, samt hölls bön,
allt detta vid samma matbord. Levau-
de ljus stod då och så alltid framstäl-
ta på bordet i höga kästakar.

På juldagsmorgonen för hela
familjen alltid i ställe till julattan.
Vanligt var dock att mörkheten i lu-
set ej kunde vara med, då de of-
ta vid den tiden för året befann
sig långt nys i skogarna (Ålvdalen
var en vanlig ort) och h.o.m. bevede
vistas däruppe även 3-4 månader
i taget.

Jula spåken förekom inte. Ej
heller julböcker (men böcker av leden

förfördigades i hemmet för att tagas
fram till julen.

Ynné i stugan lader ofta
halan på golvet och halurkors under
der bordet. På 1855-60 (och liksom
tid innan) var det vanligt med kak-
kat euris eller grauris på golven
vid högtider särskilt vid julen.

Anders och Anna-dagen
firades alltid i de flesta socknar
här runt Aulering. Min bror hette
Anders så jag vet väl den seden
vill säga!! På den dagen kunde vi
vänta en mindre invasion av ung-
domar, som utklädda i s.k. "släp-
pukansikten" kom och sjöng för An-
ders för att hylla honom. I gringild
var det brukligt att de skulle be-
spisas med mat och druck.

Bröllop och Bröllops seder

Sista gången jag var med om ett riktigt hederligt bröllop i verkligt gammal stil var år 1909, då min bror gifte sig.

På min mors tid var det inte brukligt med förlovningsring, utan "fingran" (som ringen kallades) gick budden först vid vigselceremonien. Den var då alltid av silver. Min egen generation, däremot, har vanligtvis brukat guldringar, som nu också, och det var alltid 2 st., en vid förlovnings och en vid vigseln.

En allmän tradition var att inte låta viga sig vid någon kyrkohöglid eller kyrkohelg.

Det var inte ovanligt att hela brudfiljet startade redan vid prästgårdens och alla för tillställningen ^{med} prosten i gästen till kyrkan. Bröllopsgästerna, liksom brudparet, skulle också närvara vid själva brögmässan före vigseln. I detta fall ingick i följdordningen: prosten, kyrkvärdet, mästaren (ibland även klockaren), brudparet, det nära vän-pär till "brudfiljet" som kallades "brud sätta", (de skulle helst vara ogifta, möjligen kunde de få vara förlovade) samt till sist: dels föräldra till brudparet, dels dess släktingar.

Efter predikan och gudstjänstens slut vidtog så själva vigselceremonien, varvid paret blev vig-

da över "brudpäll" inne i kyrkan.
Efter vigseln följde ofta samma
återfärd från kyrkan till prostgården
med samma inbördes rangordning.
Det nyvigele paret ställde sig där
vid alltid på prostgårdens trappan
för att därifrån kunna besöka
och mottaga alla de församlares
begravning.

Därefter ju alla gästerna
med brudparet i bussen till den
gård där fiskeauktionen var. Vid
gästernas ankomst stod fiskarens
fjälldrar på trappan och villkom-
nade dem. För att kunna göra detta
hade fjälldrarerna varit tvungna
att åka något i förväg till gården
s.k. "jösses-kögar" låg ofta

gästernas medhanda mat (förning)
till bröllopet. I korgarna låg och så
egna skedar och kurer. Detta före-
kom dock mest på min mors tid
och inte så ofta när jag var ung.

Vad mater betäffar vid bröllop,
skulle den givetvis vara den allra
bästa. Men även vid en dylik högtid
dominerade brödet, som kunde vara
av alla slags sorter. Brödet spelade
överhuvudtaget en stor roll för, här
på landet. (Man brukade b. ex. ha
med sig ett stycke bröd till be-
kan den mådarna, och sedan, ef-
ter gästfästets slut, bjöds det med
någon annans och därefter äta upp
det) Vid de bröllop jag varit på har
närhet sålunda brukat finnas på

ACC. N:R M. 16048:14.

bordet, varför gästerna mycket sällan
var oengtra. I stället drack det öl
eller mjöd - bägge vanligtvis hem-
bruggade.

Presenter fick brudparet
både på lysningsdagen och på
på bröllopsdagen.

Vid måltiden brukade för-
des. en generation tillbaka, prästen
närvara, då hade plats var vid
sidan om bruden. "Brud rätta"-pa-
ret sätter på andra sidan, vid brud-
gummen. - Skänklåten brukade spe-
lemännen taga upp när brud-
rätten hade ut - detta mest på större
och finare bröllop.

Efter måltiden brukade man
vintertid gå ut till den s.k. "jässes-

stugan" - bröllopsstugan - och dansa. Dessa stuga reistades upp särskilt vid dylika tillfällen, då den dekorerades med vackra bander och värmdes upp långt i förväp för värmens skull. I denna "hestuga", som den populärt kallades av ungdomen, dansades på bröllop till långt in på natten. Innan brudparet lämnat stugan skulle de först ha målat, eller låtit måla, sina initialer på stugans ^{inner}vägg eller innertak. Bland danserna var brudgömskan vanligast. Ibland "stals" bruden i.o.m. under bröllorets lopp av någon, mitt under dansen. Vanligt var att bruden fick sitta bindel för ögonen och spela ut någon av herrarnas

Sällskapet; han sadet sedan bli
den som först därnäst skulle gifva
sig. Många hyllade detta brudade slå
rät in.

Sängledning hinner jag inte
ihåg att jag varit sett eller hört
den någon gång. Men annars "spek-
tacklade" man mycket med brui-
den, både före och efter vigseln. Sär-
skilt minns jag att brudens vän-
ninner brukade ofta gå något
fuffens med brudsånger.

Vad gäller brudslädseln var
den alltså gråm och ståtlig att se
på. På huvudet bar hon en hatt
(el. hätta) med ett broderat band
med initialer på, runt omkring.

Et mycket vanligt namn på brud
här i Dalarna är: "tjärbrud". Det är
uttrycket av brudens halsband
eller krage, bestående av en krans
av blommor (kransgjorda) och glas-
pärlor (s.k. "tjär").

Bruden kläddes oftast av en
särskild kvinna, en prävläderska,
som gärna var en nära vän i famil-
jen. Ibland förekom också en enda
kvinnas för hela byn, som jump-
rade som prävläderska i den s.k.
"Ässtugen", där alla brudar blev
klädda av henne.

Det enda av gammalt skick
jag kan påminna mig var att bruden
ej fick spegla sig före bröllopet.
Mall-resningen, kring vilken

alltid speciella ceremonier var bruk-
na, skedde här i trakten redan vid
1:a eller 2:a lysningsdagen. Då kom-
bade både de unga frökarna och de
gamla gubbarna i leyn hem en
tall eller gran (på sammaru: björk)
från skogen den aktuella dagen. Stam-
men beistades inte, utan för det mesta
fick trädet stå i ursprungligt skick.
När mallan skulle resas (på flickans
fjälchgård) blev det alltid en stund
mellan de unga och gamla om vem
^{av dem} som först lyckades få upp trädet i
luften, och sedan vilken sida som
skulle få ned trädet. Ibland hände
det att själva mallan bröts i tvä vid
dena regelrätta stund, eller helt en-
kelt att slagmål uppstod mellan de

dlika parterna. De hade då också vid
det lapt vanligtvis fått en hel del
sprit i sig, och var därför ganska vil-
da. Sed nu också att den blivande
bruden hade en korg med skuden-
skuret bröd i, och hennes fästman
en kanna med brännvin, som de
bägg vid stidens slut delade ut
till det sagraade laget. Höst upp
i mallan fästes till slut en leoskal-
la och en brud-favela, med pa-
rets namn eller initialer på.

Ärepart restes alltid vid
ingången till en bröllopsgård.
Det skedde på bröllopsdagens mor-
gen, så att ljuselöret och blower
Lerkrausen (i mitten) skulle vara
fräscht och se upp ut vid gästernas
ankomst till gården.

Midsommar och Midsommarbruk

Majstäng fanns alltså i varje by sedan länge tiden tillbaka. För det mesta lät man samma stäng stå kvar år från år.

Någon tåulan de olika byarna mellan ^{om} ~~kvar~~ som hade högst majstängar, kan jag ej minnas förekom.

Hela byn hjälpte till vid kläddandet av stängar. Dock var det de äldre, mer erfarna, kunniga som hade ledarsuppgiften liksom berisarna som hängde ned från stängens "armar".

"Röder" kallades de ^{här} stängar man använde att resa stängar med.

Diverse:

Jag var bara 10 år gammal när minna föräldrar sände mig till vår fjäbod, långt bortifrån hemmet, för hela vintern. Min ungdomsskolas förhållanden var vid den åldern mest att hjälpa de vuxna kvinnorna med småsyrslor. Men när jag blev något äldre fick jag ofta hålla till ute i skogen och valla djuren; eller arbeta med körning, ystning, osv. av mjölken.

Vår fjäbod hade vi gemensamt med flera andra från vår by. Föräldrarna till denna sätens fjäbod skulle därför av praktiska skäl förtas tillsammans med långfjäbodens övriga delägare. Ofta

shedde avtalet för aresau efter en
högmässas stes för kyrkbacken.
Starben nynn till jäboden (3-4 mil
från hem) brukade gå vår gång för
våren i maj, och belukanden stes
fäst för sesonmässen, möjligen
så sent som början av oktober.

Kring betesmarkerna uppe
vid jäboden hade man ~~stängsel~~
som skydd för kreaturen mot
björn eller varg. Och kring sjöns
besgrupperingarna svedjebruk
för att lättare kunna få syn på
eventuelle vilda djur i närheten.
Lurar - vallhorn - användes för
att skrämma bort björn från kor-
na. Att gå lötgång innebär att välja

än det ena än det andra väder-
het för komas beke, dels för att
dessa fjäde skulle vara så färske som
möjligt, dels för att man trodde att
man för det rättet vilse ledde ro-
djuren. Sovhål kallades de platser
där komma fick lägga sig till ro; för
att hålla ryggen borta från den
var man brukade tända nypor
eld där (för vår del blev det på
något ställe en gammal utbränd
mila.) Vid valgången gick alla fåbod-
kullarna ut tillsammans, så det
var oftast ett jöfärligt oväsen i
skogen.

På eftermiddagarna lema-
des och gästades det och gjordes
mesast. Några gånger under som-

mårens lopp brukade månen
(någon eller några stycken av dem)
från varje gård komma upp till
fäboden och slå gräset åt oss (för
korna) kring husen, samt även
härta hem färdig ost och smör.

I härbet för vår gård bruka-
de vi förvara säd för hattervå-
ningen. På övre våningen bröd
och annan mat "för längre rikt".

Vid husfirningen brukades ef-
teråt hållas s.k. "huckel-välling". Då
höll vi hus i bagarstugan, där alla
de unga samlades, med frände hem-
ifrån mjöl och mjölk. Av detta

gjordes sedan en deg, i vilken en
större liten träfigur lades. Des-
sa sammanknuten sågs det fram-
manat väldigt i motsats till de
fruktade förtörelse dessföreman.

Tillägg (Midsommarfirande)

Att kalla majstången majträd
har jag aldrig hört. Men kanske var
det så i andra trakter i Dalarna.

Lövsalarna kallades inte
heller lövspeddor. Anledningen till
dessa seder med majstång och
annan lövsång, beror nog på att
tiden och är, antar jag, en lov-
sång till naturen och grödan.

Vid midsommar spelade

trakteras ungdomar mest på instrument,
sjung och dansade, och drack ganska
litet.

Prästernas uppfattning av firan-
det kring midsommar är absolut po-
sitiv. De anser det såhelt ett oskyl-
digt nöje, och har väl därför ald-
rig framfört några direkt moral-
förklående åsikningar på det
hela.

Om en flicka väntade barn
innan hon gift sig, ansågs det som
den största skam som överhuvud-
taget kan drabba en kvinna. Den
hon trots allt gifte sig, som havan-
de, var hon förbjuden mottagas för
dessa i kyrkan, utan skulle klädd
i sina vanliga kläder, visas i all
enkelhet i prästgården, i stället.